

SIMON MELINDA

A jelvényrajzoló Butkovszky Bertalan

A modern magyar nyomdászattörténeti szakirodalom a 19. század utolsó három évtizedében alakult ki. A kezdeti próbálkozások az elméleti képzettség teljes hiányában, ám annál több lelkesedéssel íródtak; ezután azonban már egyre szakszerűbb és alaposabb munkák követték egymást, s emellett a mind jobban megerősödő szakfolyóiratokban is komoly cikkek láttak napvilágot. Az önálló publikációk összegyűjtését és rendszerezett közreadását először Firtinger Károly kezdeményezte a *Magyar Nyomdászok Évkönyve* 1894-es évfolyamától kezdődően, majd a további években mindig aktualizálta bibliográfiáját a frissen megjelent munkákkal.

A szakirodalmi fellendüléssel párhuzamosan a 19–20. század fordulóján hirtelen erősen megnövekedett a nyomdászjelvények története iránti érdeklődés is, használatukban pedig valóságos divathullám figyelhető meg. A témáról akkoriiban megjelent tanulmányok ugyan többségükben a történeti korok jelvényeivel foglalkoztak¹, de néhányan már a modern nyomdászjeggyel kapcsolatos kérdéseket is érintettek. Eme írások szerzői túlnyomórészt nem elméleti képzettségű tudósok, hanem gyakorló szakemberek: mesterszedők, korrektorok, nyomdai tisztviselők vagy éppen művezetők voltak.

Közülük Gondos (Grünbaum) Ignác (1881–1921 után)² fogalmazta meg először, hogy „a mai modern impresszumok” „alakja s annak lényege gyökeres változáson ment át”³. Kollégája, ifj. Aigner Antal (1879–1920) már továbbment és azt kifogásolta, hogy „a magyar iparművészek, grafikusok, akik leginkább volnának hivatva a magyar könyvnyomtatói stílus megteremtése érdekében munkálkodni, eddig nem sokat lendítettek az ügyön. (...) Így tehát reánk hárulik a feladat: ez irányban a kezdő lépéseket megtenni. (...) És ha buzgólkodásunkat, az ügyért lelkesedésünket s az ennek nyomában járó eredményt a magyar grafikus művészek (...) látni fogják: remélhetjük, hogy ők is mellénk állanak ez elismerésre méltó mozgalmunkban, s azt a helyes mederben tartva, elvezetik e törekvéseket maga-

¹ Az európai és a magyar szakirodalom részletes elemzését l. *A kiadói és nyomdászjelvények elmélete és gyakorlata* című kötetemben (Bp., Balassi, 2014).

² 1921. október 17-én 41 évesen érkezett meg 40 éves feleségével az Amerikai Egyesült Államokba az Antwerpenből induló Kroonland fedélzetén. További sorsáról nem tudunk. L. Ellis Island Foundation. American Family Immigration History Center. Nyilvántartási napló 666. oldal 25. sor.

³ GONDOS Ignác, *Az impresszum = Magyar Nyomdászok*, 1908/12, 386–387.

sabb művészi állomások felé.”⁴ Addig azonban kevés kivétellel általános gyakorlat maradt a jól rajzoló, szakmájukat olykor már az iparművészet színvonalára emelő akcidens-szedők kompozícióinak ilyen célú felhasználása. Tanay József (1857–1929) szerint „igénytelenségük mellett is akad köztük akárhány ügyesebb rajzolatú munka, ami annál örvedetesebb, mert hiszen ezeket az úgynevezett »rajzolt impresszumokat« *majdnem kizárólag szaktársaink készítik.*”⁵

A jelvények készítőinek azonosítása azonban rendkívül nehéz feladat. Néhány, a századfordulón megjelent cikk illusztrációként bemutatott ugyan egy-két kortárs nyomdászjegyet (a legtöbbet Gondos Ignác: két táblán 46 ábrázolást), de csupán annyit közöltek, hogy ezeket „mesterszedőink színe-java” tervezte. A jelvényeket a legtöbb esetben sajnos nem szignálták készítőik, így kilétük rejtve marad. Ha néhány ritka esetben munkáikat el is látták kézjegyükkel, az eredeti rajzokat általában olyan kis méretben klisírozatták a nyomdák, hogy lehetetlen kivenni rajtuk a monogramot. Rendkívül kitartónak kell lennünk ahhoz, hogy egy-egy szignált nyomdászjegy viszonylag nagyobb méretű lenyomatára bukkanjunk – és még ekkor sincs nyert ügyünk, hiszen ezen a területen nem állnak rendelkezésünkre olyan aláírás- és szignótárak, mint a jegyzett képzőművészek esetében.

Butkovszky Bertalan munkássága ilyen szempontból különleges eset, hiszen az elmúlt évek folyamán nem kevesebb, mint tizenöt általa készített jelvényt sikerült azonosítanom. Ezek ráadásul bizonyos adalékokat is szolgáltatnak rendkívül hiányos életrajzához is.

Az 1936-ban megjelent *Nyomdászati lexikon* csupán annyit közölt róla, hogy „sokfelé dolgoztatott akcidens-szedő; utoljára a Stádium-nyomdában faktoroskodott”.⁶ Mivel nem említik a halálozási évét, ekkor még feltehetően életben volt – felesége viszont özvegyen halt meg 1960-ban, tehát Butkovszky valamikor ez előtt hunyt el. Születésének hozzávetőleges időpontjára szintén nejeének életrajzi adatai⁷ adnak némi fogószót: mivel özv. Butkovszky Bertalanné szül. Hammerschmidt Irén 1884-ben látta meg a napvilágot (és feltételezve, hogy a korban átlagos házassági szokások náluk is érvényesültek), mesterszedőnk valamikor 1880 körül születhetett. Hogy hol, arra nézve szintén csak valószínűsíthetjük, hogy mivel családjának több Amerikába kivándorolt tagja⁸ a Zemplén vármegyei

⁴ Ifj. AIGNER Antal, *A magyar díszítő stílus a könyvnyomtatásban = Magyar Nyomdászok Évkönyve 1908*, szerk. NOVÁK László, Bp., Könyvnyomdászok Szakköre, 1908, 36, 40.

⁵ TANAY József, *Nyomdajegy és nyomdász-címer = Magyar Nyomdászok Évkönyve 1907*, szerk. NOVÁK László, Bp., Könyvnyomdászok Szakköre, 1907, 5–18. (Az én kiemelésem. S. M.)

⁶ *Nyomdászati lexikon*, szerk. BÍRÓ Miklós, Kertész Árpád, NOVÁK László, Bp., BÍRÓ Miklós, 1936, 75.

⁷ OSZK gyászjelentés.

⁸ Butkovszky Mihály 1901-ben érkezett New Yorkba 21 évesen; B. György 1902-ben 30 évesen, B. Anna 1903-ban 18 évesen, egy másik B. Mihály 1906-ban 18 évesen, B. Mária pedig 1911-ben 16 évesen. – L. Ellis Island Foundation. American Family Immigration History Center.

Nagymihályt (Michalovce, Grossmichel) jelölte meg lakhelyeként, feltehetően ő is a Felvidékről származhatott.

Az igencsak ködös „sokfelé dolgoztatott” meghatározást kissé pontosítja Kowarik Károly Fülöp munkája, amely szerint Butkovszky a Pozsonyi Könyvnyomdászok és Betűöntők Egyletének szombathelyi kerületének tagja volt 1903-ban⁹, illetve a *Nyomdászok élczlapja* egyik száma ugyanazon év májusából, amely *Személyi hírek* című rovatában azt közölte, hogy „Butkovszky Bertalan e héten belépett a [budapesti] Krammer és Erhardt nyomdába.”¹⁰ Azt is tudjuk, hogy 1894 körül a Pallas-nyomda „válogatott akcidensszedői” között dolgozott, „akiknek a neve még ma is [1923-ban] közismert”. Amikor pedig az Athenaeum átköltözött új ipartelepére 1899-ben, „nagyszabású, teljesen modern akcidensosztályt rendezett be, s annak vezetőjéül Butkovszky Bertalant hívták meg”.¹¹

Még jobban körvonalazhatjuk azonban életének egyes állomásait, ha azt valószínűsítjük, hogy az általa tervezett jelvényeket azoknak a nyomdáknak készítette, ahol éppen kondíciót vállalt. Így szakmai pályafutásának a következő állomásai bontakoznak ki: Seiler Henrik utódai (Szombathely, 1903), Krammer és Erhardt (Budapest, 1905), Uránia (Budapest, 1906–1909), Székely Simon (Ungvár, 1908 előtt), Rábely Miklós (Rimaszombat, 1908 előtt), Özvegy Jancsovitsné és Szalai Ferenc (Kaposvár, 1908 előtt), Kósch Árpád (Eperjes, 1908 előtt), Gansel Lipót (Trencsén, 1908–1910), Körjegyzői nyomda (Trencsén, 1912), Szelényi és Társa (Miskolc, 1911–1913), Nap Nyomda Rt. (Budapest, 1916) – és ne felejtjük el természetesen a *Nyomdászati lexikon* által említett Stádium-nyomdát sem.

Nem véletlenül emelkedett faktori rangra, hiszen képzettségét és tehetségét számos elszórt adat támasztja alá. 1898-ban 35 koronás első díjat nyert a Könyvnyomdászok Szakköre által egy hirdetés szedésére meghirdetett pályázaton, 1900-ban a Kör tagsági jegyére kiírt versenyen a szakbizottság dicséretét kapta, 1904-ben pedig ismét dicséretet érdemelt ki ugyanott.¹² De irodalmi és pedagógiai ambíciói is voltak: a szakkör 1900. április 29-i ülésén például *Magyarországon át – Amerikáig* című dolgozatát olvasta fel kollégáinak, aktívan részt vett a választmány munkájában, és oktatóként közreműködött az említett szervezet által tanoncoknak szervezett 1904-es szaktanfolyamán is.¹³ Lehet, hogy 1911-ig még több alkalommal oktatott ezeken a tanfolyamokon, erre nézve azonban nem áll rendelkezésünkre biztos adat.¹⁴

Energiájából egy nyomdászoknak szóló vicclap indítására és szerkesztésére

⁹ KOWARIK Károly Fülöp, *Huszonöt év, A Pozsonyi Könyvnyomdászok és Betűöntők Egyletének története*, Pozsony, Pozsonyi Könyvnyomdászok és Betűöntők Egylete, 1903, 76.

¹⁰ *Nyomdászok élczlapja*, II. évf. 11. szám (1903. május 29.)

¹¹ NOVÁK László, *A pest-budai nyomdászok szakkultúrája a múltban = Magyar Nyomdászat*, 1923. október–november ünnepi különszám.

¹² MORÓCZ Jenő, *Huszonöt esztendő, A Könyvnyomdászok Szakköre negyedszázados fennállásának emlékére*, Bp., Könyvnyomdászok Szakköre, 1907, 21, 23, 31.

¹³ MORÓCZ 1907, i. m. 22, 30, 38.

¹⁴ NOVITZKY N. László, *Egyesült erővel, A Magyar Könyvnyomdászok ötvenévi szakszervezeti*

is futotta.¹⁵ A „könyvnyomdászok és betűöntők humorisztikus lapja”, a tíz filérbe kerülő *Kulacs* 1900. szeptember 28-án indult meg,¹⁶ és kéthetente egyszer (pénteken) jelent meg kis negyedréte alakban, összesen négy oldalon, gyenge, facsizolatos papíron és rossz nyomással. Ám nem csak külseje, hanem tartalma sem volt túlságosan igényes, így nem meglepő, hogy már a harmadik évfolyam 8. számával (1902. április 11.) a lap megszűnt.¹⁷ Novák László, illetve a *Nyomdászati lexikon* szerint a lapnak csak a címe változott meg *Nyomdászok Élclapjára*, ám ez utóbbi újság – bár valóban 1902. április 24-én indult és ugyanott készült, de más volt a kiadója és a szerkesztője is.

Ami számunkra érdekesebb lehet, az a *Kulacs* nyomdája: indulásakor a Wellez és Krammer cégnél, megszűnésekor viszont már Krammer Lipótnál készült. Ha számításba vesszük, hogy Butkovszky minden bizonnyal saját munkahelyén – főnöke jóindulatú elnézésével, a munkaidőn kívül – szedhette és vonhatta le a lap példányait, máris rögzíthetjük kondicionálásának két újabb helyszínét.

A nyomdászok szakszervezeti mozgalmában is tevékenyen részt vett és úgy tűnik, hogy a századfordulón és a 20. század elején a szakma országosan ismert személyisége volt. Az 1900. április 22-i általános nyomdászgyűlés által a főnökökkel való tárgyalásokra kiküldött héttagú bizottságnak ő is tagja volt.¹⁸ Amikor Göncz Mihály (1885–1925) halála miatt új szerkesztőt kellett a *Typographia* élére választani, az állásra „igen jó hírű, nagy és szép eredményekkel büszkélkedő szaktársak pályáztak: Rothenstein Mór, Herzog Salamon, Pajor Rudolf, Brumiller László és Butkovszky Bertalan. A magyarországi nyomdai munkásság előtt mindnyájan jól ismertek.”¹⁹ (Végül Brumillert választották meg.)

Szakmai jártasságát nem csupán gyakorlati akcidents-munkáival, de elméleti írásaival is bizonyította – tudjuk például, hogy a Pusztai Ferenc által szerkesztett *Magyar nyomdászatba* „olykor Butkovszky Bertalan is le-leadott egy-egy dolgozatot”.²⁰ Augenfeld M. Miksa (1870–1909 után) is úgy fogalmazott az 1906-ban kiadott mesterszedési témájú szakkönyv-sorozat bevezető előszavában, hogy

tevékenységének története, Bp., Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyező-Egyesülete, 1912, 513.

¹⁵ *Nyomdászati enciklopédia, Az összes grafikai tudományok ismerettára*, szerk. PUSZTAI Ferenc, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1902, 369.; NOVÁK László, *A nyomdászat története VI. könyv 1868–1900*, Bp., Világosság Könyvnyomda Rt., 1929 (Grafikai művészetek könyvtára, 12), 42; *Nyomdászati lexikon*, szerk. BÍRÓ Miklós, KERTÉSZ Árpád, NOVÁK László, Bp., BÍRÓ Miklós, 1936, 75.

¹⁶ FIRTINGER Károly, *Szakkiblográfia = Magyar nyomdászok évkönyve 1901*, szerk. TICHY Ákos, Bp., Pesti Könyvnyomda Rt., 1901, 114.

¹⁷ FIRTINGER Károly, *Szakkiblográfia = Magyar nyomdászok évkönyve 1903*, szerk. Pavlovsky József Alajos, Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1903, 120.

¹⁸ NOVITZKY 1912, i. m. 326.

¹⁹ ERDÉLYI Károly, *A debreceni Nyomdász-Egyesület harmadik huszonöt éves története 1922–1947*, Debrecen, Debrecen város és a Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda-vállalata, 1947, 41. (Az én kiemeléseim. S. M.)

²⁰ NOVÁK 1923, i. m.

„a feldolgozandó tárgy minden felesleges frázis nélkül, tárgyilagosan kerül leírásra az ezen téren legjáratosabb szaktársaink által”. A szakképző tanfolyamok tananyagául szánt füzetek első két darabjának címe: *Mit kell a könyvnyomtatónak rajzolni tudni* – az elsőt Mitterszky József írta a mértani rajzról, míg a másodikat Butkovszky Bertalan a szabadkézi rajzról.²¹ A nyomdai vázlatkészítést tárgyaló harmadik füzetet szintén egy neves tipográfus, Löwy Salamon (1874–1926 után) jegyezte,²² ám az induláskor előre jelzett negyedik kötet: *A könyvnyomdai lemez-készítő eljárások* már nem jelent meg.

A pontosabban meg nem határozott „kiváló szakférfiak nyomán összeállított” könyvében Butkovszky több helyen is hitet tett az igényes, technikailag és művészileg egyaránt képzett nyomdász eszméje mellett: „Ez a minden téren rohanó modernizmus kútforrása annak, hogy a mai könyvnyomtató ismét iparművésszé legyen; iparművész, aki ne csak a kész anyagot dolgozza fel, hanem *teremtsen is és pedig eredetit*. Ehhez szükséges és ezért nélkülözhetetlen a könyvnyomtatásban a rajzolás.” „A szabadkézi rajz tudása ma a könyvnyomtatónak szinte életfontosságú kötelessége. Rajzolás hiányával nem az az ideális nyomdász többé, amelyet eddig a laikusok is felismerni véltek benne, hanem csak gondolat nélküli géprész (...) A mai könyvnyomtatónak a géptechnika óriási haladásával szemben törekednie kell exisztenciáját biztosítani. Bebizonyítani azt, hogy minden feltalált ördögös masina mellett még szükség van reá is. Sőt, *a gép fölé kell kerekednie*”.²³

A nyomdász-tanoncok hiányos képzettségét már egy korábbi, 1900-ban megjelent cikkében²⁴ is dühösen ostromozta. Szerinte ekkoriban a nyomdászat nem hogy a művészet magas fokán nem állt, de inkább olyan volt, mint a „gyenge alapra épített ház”. A testileg olykor csenevész, szakmailag tudatlan tanoncok tömege nem érdekli a főnököket, csak jól húzzák az igát, a szaktársak pedig túlgöggösek ahhoz, hogy megtanítsák nekik a szakma fogásait. Butkovszky azonban nem csak a fennálló állapotokat szidta, hanem javaslatot is tett a tanoncok felvételi követelményeire és oktatásukra (minimum 14–15 éves kor, két-három felsőbb osztály sikeres elvégzése, orvosi vizsgálat a belépéskor, buzdításul rendszeres szedésversenyek, minden nyomdai munkafolyamat megismertetése egy jól szervezett rotációs rendszerben).

Egy évvel később már egy egészen más jellegű, visszafogott elméleti írást

²¹ MITTERSZKY József, *Mit kell a könyvnyomtatónak rajzolni tudni, I, A mértani rajz*, Bp., Jókai könyvnyomda, [1906]. (Magyar könyvnyomtatás, Gyakorlati oktató füzetek a könyvnyomtatás minden ágazata számára, 1); BUTKOVSZKY Bertalan, *Mit kell a könyvnyomtatónak rajzolni tudni, II, A szabadkézi rajz*, Bp., Uránia könyvnyomda, [1906]. (Magyar könyvnyomtatás, Gyakorlati oktató füzetek a könyvnyomtatás minden ágazata számára, 2–3).

²² LÖWY Salamon, *Nyomdai vázlatkészítés*, Bp., Uránia könyvnyomda, [1906]. (Magyar könyvnyomtatás, Gyakorlati oktató füzetek a könyvnyomtatás minden ágazata számára, 4–5).

²³ BUTKOVSZKY 1906, i. m. 52, 66–67.

²⁴ BUTKOVSZKY Bertalan, *Hogyan boldoguljunk? = Magyar Nyomdászok Évkönyve 1900*, szerk. Tichy Ákos, Bp., Könyvnyomdászok Szakköre, 1900, 89–93.

közölt,²⁵ amelyben részletesen kifejtette az 1880-as évek végétől Németország irányából elterjedő ún. „szabad irány”, illetve a „modern irány” túlzó kicsapongásoktól mentes alkalmazhatóságát a nyomdászatban. Itt is kifejtette ceterum censeo-ját: míg a „régí stíl” csak jó kompozíciós készséget kívánt, a szabad irány immár valódi mesteri tudást követel meg a műszedőtől.

A „modern iránnyal” (a szecesszió szaknyelvi megnevezése a korban), illetve azon belül a „nemzeti stíllel” kapcsolatos nézeteit azonban 1905-ben fejtette ki legrészletesebben.²⁶ Érdeemes ezzel a tanulmányával egy kissé részletesebben is foglalkoznunk és megfigyelnünk, hogyan ültette át elméleti elveit a gyakorlatba?

Kiindulópontja és fő axiómája: „...nemzeti stílünk még csak kezdetleges és a sokszorosító iparban is csak a legutóbbi időben kezdik kultiválni”, ámde „dekoratív hatásánál fogva hazai műiparunkban csaknem nélkülözhetetlen”. A magyaros motívumokat tervező művészek alkotásai minden igyekezetük ellenére nem válnak teljesen be a könyvnyomtatói gyakorlatban. Ennek az az oka, hogy általában nem kéri ki valamelyik hivatásos mesterszedő segítségét, hanem kizárólag a saját művészi felfogásuk szerint matricáztatják a rajzokat, holott egy nyomdai szakember sokat segíthetne a gyakorlati alkalmazásban.

Az 1904-es rajztanfolyam végére megszületett és kiállított munkák arról tanúskodtak, hogy a hallgatók megtanultak ugyan rajzolni, de a rajzok semmilyen gyakorlati értékkel nem bírtak, „mert csakis díszítményből állottak” és a szöveg nem érvényesült. „Pedig régi szabály, hogy *első sorban a szöveggel kell hatnunk s csak ha ezt elértük, dekorálhatunk.*” A másik hibájuk, hogy többszínnyomásra készültek (ami drága), egy színben viszont nem alkalmazhatóak. Így érthető az is, hogy a betűöntődék miért nem vették fel még termékeik palettájára az ilyen jellegű díszítményeket (hiszen senki sem tudná kifizetni).

„Hogy tehát a jövőben saját nemzeti stílünket otthonossá tehessek szakunkban, szükségesnek vélem az eddigi kivitellel szemben olyan *könnyed és vékony kidolgozású díszítések* alkalmazását, melyek a többszínű nyomás elkerülésével is érvényre jutnak és amelyek így olcsóbb előállításuknál fogva alkalmasakká válnak arra, hogy öntödéink minimális befektetéssel is forgalomba hozhassák őket. És ez az *egy színben való kivitel* különösen azért is szükséges még, hogy ezáltal ne csak az egyes fővárosi nagyobb nyomdák, hanem *a hazai összes nyomdák is megszerezhessék* a magyaros díszítéseket, mert csakis így lehetne nemzeti stílünket általánosítani.”²⁷

Ha végigtekintünk a Butkovszky Bertalan által készített nyomdajegyeken, láthatjuk, hogy az itt kifejtett elvek jól érvényesülnek bennük. A szöveg és a dekoráció egyensúlyban van, egyik sem nyomja el a másikat. Teljesen száműzte rajzaiból a tónusokat (vagyis a térhatásra való törekvést), ehelyett az éles vonalak

²⁵ BUTKOVSKY Bertalan, *Szecesszió – modern irány = Magyar Nyomdászok Évkönyve 1901*, szerk. Tichy Ákos, Bp., Könyvnyomdászok Szakköre, 1901, 92–107.

²⁶ BUTKOVSKY Bertalan, *A magyar stílus jövője a nyomdászatban = Magyar Nyomdászok Évkönyve 1905*, szerk. Novák László, László Dezső, Bp., Könyvnyomdászok Szakköre, 1905, 97–104.

²⁷ BUTKOVSKY 1905, i. m. 97, 99, 100. (Az én kiemeléseim. S. M.)

és a fekete-fehér foltok tömbjeivel az olcsó nyomdai reprodukálásra tökéletesen alkalmas sík kompozíciókat alkotott. A szürke árnyalat imitálására alkalmas vonalas technikát csupán négy jelvényen alkalmazta (3., 5., 12. és 13. ábra), de mindig visszafogottan, csak kis felületeken.

Az ornamentika növényi elemeit sohasem természetes alakjukban, hanem – a szecessziós ízlésnek megfelelően – mindig stilizáltan rajzolta meg. A tervszerűen, arányosan elrendezett, egyenletes vizuális nehézségű foltok a „nemzeti stíl” sajátsága szerint tömören kitöltik a rendelkezésre álló teret. Ez a „horror vacui” még a feliratoknál is jelentkezik: nem csak a szavak közti spáciumot tölti ki egy, két vagy három ponttal (a 12. és 15. ábra kivételével mindegyiken), de a verzális M betű szárai közötti üres teret is (2. és 9. ábra). Ha a szövegtér nem szögletes, akkor is arra törekszik, hogy a betűk teljesen kitöltsék azt, még ha így teljesen el is torzulnak (5., 6., 7., 8. és 13. ábra). Többször próbálta úgy csökkenteni a betűk (főként a nagy L) irradiációját, hogy egymásba (2., 6., 8., 9., 10., 12., 13. és 14. ábra), egymás alá (1., 3., 7. és 9.) vagy éppen egymásra (9. ábra) írta őket. Amennyiben a felirat külső peremén maradt üres hely, oda is kis díszeket rajzolt (8. és 14. ábra) – ezzel szinte lélegzet nélkül hagyva őket – vagy ellenkező esetben, hely híján drasztikusan levágta a „fölösleges” részt (13. ábra).

Gondja akadt „a rajzoló művészek enfant terrible-jével”²⁸, a szinte fényt sugárzó és ezzel a szövegkép ritmusát megbontó verzális O-val is. A „modern irány” idején ezt vagy úgy próbálták orvosolni, hogy a szomszédos betűket is ritkították, vagy magát az O betűt felső indexben, kisebb méretűre rajzolták és alávonással töltötték ki az alatta képződő teret. Ez utóbbi eljárást választja Butkovszky is több jelvényén (5. és 7. ábra), de olykor az alsó alapvonal felé tolja el az erősen irradiáló betű súlypontját (6. és 9. ábra).

Nyomdászjegyei tipikusan álló téglalap alakúak, csak kettő kör alakú (3. és 7. ábra) és csupán egy (késői) vízszintesen elnyúló kompozíciót készített (15. ábra). Itt jegyzem meg, hogy a László Béla nyomdájában 1906-ban használt jelvény (4. ábra) szignálatlan ugyan és az átmérője is jóval kisebb, mint az 1905-ös Krammer és Erhardt-félének (3. ábra), de nyilvánvalóan vagy ugyanannak a rajznak a másodlagos klisírozásáról vagy egy kissé gyengén sikerült utánzásáról van szó.

A jelvények egy kivétellel (7. ábra) mind szimmetrikus kompozíciók. Ennek a „spekkes eljárás”-nak a gyakorlati megvalósítását Butkovszky Bertalan részletesen leírja tankönyvében: „az egyik részt rajzoljuk meg, míg a másik felét – a fő tengelynél a papirost összehajtva – a hüvelykujj körmével, vagy egy 6-os számú írónnal lemásoljuk és az ezáltal nyert teljes képet a rajzpapírra ugyanily módon átvive, az alakzathoz szükségelt vonalakat tussal kihúzzuk.”²⁹ Az eljárás elnevezését a régi nyomdász szaknyelv „Speck”, azaz „szalonna, kalács, haszon”

²⁸ LÖWY Salamon, NOVÁK László, *Betűművészet II*, Bp., Világosság Könyvnyomda Rt., 1926 (Grafikai művészetek könyvtára, 3), 34.

²⁹ BUTKOVSZKY 1906, i. m. 78–80.

kifejezéséből vette, amelyet a többször felhasználható szedés vagy bármilyen egyéb, könnyen elvégezhető munka megjelölésére használtak.³⁰

Ami a tartalmi elemeket illeti, láthatunk alkalomszerűen felbukkanó, de semmiképpen nem meglepő szimbólumokat: szignatúrával ellátott nyomdai betűket (1. ábra), baglyot (2. ábra), sast (9. ábra), griffet (5. ábra), illetve a sajtó karját húzó (3., 4. és 14. ábra) vagy a szedést festékező (11. ábra) nyomdászt. Gyakori a nyitott vagy csukott könyv ábrázolása (2., 5., 6., 8., 9., 11., 13. és 14. ábra), de kijelenthetjük, hogy a Butkovszky-féle jelvények *sine qua non*-ja: a művészetek hármasságja és a festékező labdák.

Az előbbi a századfordulón nyakló nélkül alkalmazták, sokszor ízléstelenül vagy ésszerűtlenül, a művészetektől igencsak távol álló szakmák nyomtatványain. Előfordult hentes levélpapírján három sertésfej, gabonakereskedő számlaféjén három búzakalász, kádár árjegyzékén három hordó, borkereskedő körlevelén három fürt szőlő, három szőlőlevél vagy három boros üveg. Ezeket a „művészi cafrangokat”, „idétlen, félszeg tákolmányokat”, sőt, „harmóniátlan zsánerű idétlenségeket” kigyomlálандó a nyomdászatból, R. Tóth József – többek között – éppen Butkovszky Bertalan „jó hazai-talaj-ízű, vagyis magyar-stílusos tervezését” emelte ki jó példaként 1910-ben megjelent cikkében.³¹

Mások is aggódtak amiatt, hogy a „művész-emblemáknak a könyvnyomtató saját nyomtatványain való alkalmazása (...) apródonként egészen kiszorítja a mi szép nyomdászjelvényünknek a használatát”, pedig ez „hasonlíthatatlanul szebb és közvetlenebb vonatkozású a kifejezéstelen művészi emblemánál.”³² Butkovszky azonban megtalálta a szerencsés középutat: a három pajzs vagy annak transzformált változatai: a három nyomdai betű (1. ábra) vagy könyv (6. és 9. ábra), illetve a szakma korábban említett szimbólumai mindig kiegészítik egymást és egyik sem uralkodik a másik fölött.

A jól bevált klasszikus jelképek mellett a művész (talán nem túlzás így minősíteni) egy érdekes kísérletet is tett: a használatból már régen kikopott nyomdai kellékek helyett a modern technika egyik eszközét, a Typograph sorszedő- és öntőgépet alkalmazta szimbólumként az Uránia nyomda egyik jelvényén (6. ábra). Jól felismerhető az ábrán a matricákat tartó, drótszalakból kialakított kosár, a kopogtató, illetve az afölött elhelyezett kéziratartó. A felirat eltakarja az alul elhelyezkedő sorjázót és az öntőszerkezetet, de a kompozíció így is nagyon jól sikerült. A jelvény rajzolásakor még viszonylag újdonságnak számított ez a gép, hiszen Magyarországon alig egy-két évvel a századforduló előtt állították munkába az első példányait.

Butkovszky Bertalan – kihasználva a nevében rejlő lehetőséget – szignóját is mindig tökéletesen szimmetrikusan használta. A két verzális B-t többnyire külön-

³⁰ *Nyomdászati mesterszók*, szerk. Pusztai Ferenc, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1902, 184.; HERZOG Salamon, *Nyomdászati mesterszók*, Bp., Hungária Nyomda, 1931, 14.

³¹ R. TÓTH József, *Válami a művészeti jelvény divatjáról = Magyar nyomdászok évkönyve az ezerkilencszáztizedik esztendőre*, szerk. Novák László, Bp., Könyvnyomdászok Szakköre, 1910, 39–48.

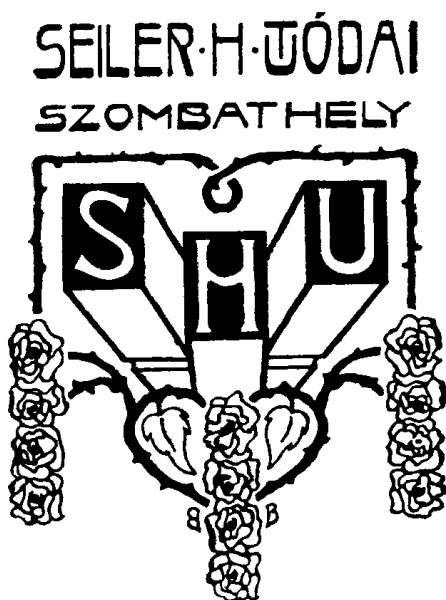
³² *A művészi emblemák a könyvnyomtatásban = Grafikai Szemle*, 1908/3, 64–65.

állóan és ellentétes irányba nézőn (1., 3., 6., 9., 10., 11., 13. és 15. ábra), illetve ritkábban egymás felé fordítva (5., 12. és 14. ábra) tüntette fel. Néha a két betű alul összekapcsolt változatát is használta (2., 7. és 8. ábra). A szignó általában az ábrázolás alján szerepel, de néha középtájon (10., 12. és 15. ábra) helyezte el. A legnehezebben észrevehető BB jelzés egy könyv gerincén van elrejtve (6. ábra) – de ha tudjuk, hogy mire figyeljünk, talán további általa tervezett nyomdászjelvényeket is sikerül majd azonosítanunk.

SIMON, MELINDA

Bertalan Butkovszky, jobbing compositor and designer of printers' marks

Bertalan Butkovszky was a master typesetter who worked for several Hungarian printing houses at the turn of the 19th and 20th centuries but the Hungarian *Encyclopaedia of printing* (Budapest, 1936) knows nothing about the events and places of his life. The first part of the study gathers the sporadic fragments of information available on him: he was born around 1880 probably in Nagymihály (Michalovce, Grossmichel). He was employed for a shorter or longer period at the following printing companies (at least): Wellesz and Krammer (Budapest), Lipót Krammer (Budapest), Pallas (Budapest), Athenaeum (Budapest), Heirs of Henrik Seiler (Szombathely), Krammer and Erhardt (Budapest), Urania (Budapest), Simon Székely (Ungvár), Miklós Rábely (Rimaszombat), Widow of Jancsovits and Ferenc Szalai (Kaposvár), Árpád Kósch (Eperjes), Lipót Gansel (Trencsén), District Notarial Press (Trencsén), Szelényi and Co. (Miskolc), Nap (Budapest), Stádium (Budapest). He published a few articles in the specialized journal *Magyar nyomdászat* (Hungarian printing) and in the *Magyar Nyomdászok Évkönyve* (Almanac of Hungarian Printers) and between 1900 and 1902 he also edited a satirical journal for fellow printers entitled *Kulacs* (Canteen). In 1906 he wrote a book on freehand drawing which was used as a course book for printing apprentices. He won several prizes with his typesetting works and he was also an active member of the Professional Association of Printers. He took part in the trade union movement, too and died some time between 1936 and 1960. The author of the study has identified 15 printers' marks as Butkovszky's work by associating the recurrent symmetric signature *BB* with him. In the second part of her study the author analyses the typical Hungarian style and the symbolic elements of Butkovszky's printers' devices.

1. ábra.
Seiler Henrik utóda (Szombathely, 1903)

2. ábra.
Seiler Henrik utóda (Szombathely, 1903)

3. ábra.
Krammer és Erhardt (Budapest, 1905)

4. ábra.
László Béla (Kassa, 1906)

5. ábra.
Uránia (Budapest, 1906)

6. ábra.
Uránia (Budapest, 1907–1909)

7. ábra.
Uránia (Budapest, 1908 vagy azelőtt)

8. ábra.
Székely Simon (Ungvár, 1908 vagy azelőtt)

9. ábra.
Rábely Miklós (Rimaszombat)

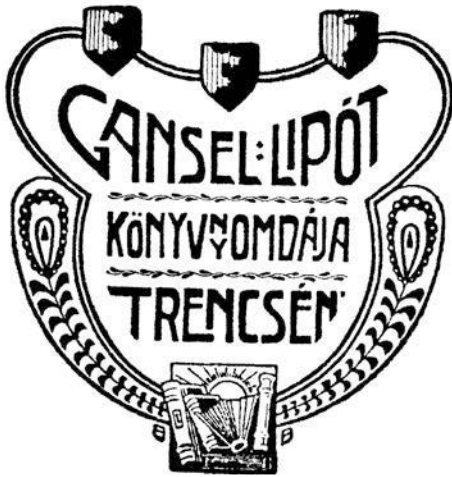
10. ábra.
Özvegy Jancsovitsné és Szalai Ferenc
(Kaposvár)

11. ábra.
Kósch Árpád (Eperjes)

12. ábra.
Szelényi és Társa (Miskolc, 1911-1913)

13. ábra.

Gansel Lipót (Trencsén, 1908–1910)

14. ábra.

Körjegyzői nyomda (Trencsén, 1912)

15. ábra.

Nap Nyomda Rt. (Budapest, 1916)

A képek forrása

(A jelvények – a kor általános gyakorlata szerint – jellemzően a könyvek hátsó papírborítójának közepén helyezkednek el. A *Magyar Nyomdászat* mellékletében közölt lenyomatokat nem tekintem „élő” használatnak, ezért nem közlöm a méretüket sem.)

1. GONDOS Ignác, *Az impresszum = Magyar Nyomdászat*, 1908/12, 386–387. (A későbbiekben: GONDOS 1908, i. m.)
2. GONDOS 1908, i. m.
3. ILLÉS Artur, „*Nem maffia!*” *Az Első Leánykiházasítási Egylet m. sz. igazgatóságának tíz évi sáfárkodása*. Budapest, Krammer és Erhardt, 1905. (Ø=30 mm)
4. JAKAB Árpád, *Második világom, Költemények*, Kassa, Kassai Hirlap szerkesztősége [László Béla nyomda], 1906. (Ø=21 mm)
5. VIDOR Dezső, *A szinpadi rendező és munkája*, Budapest, ifj. Nagel Ottó könyvkereskedése [Uránia könyvnyomda], 1906. (30×31 mm)
6. VRABÉLY Ármánd, *Vigabbnál vigabb historiák*, Budapest, [Uránia könyvnyomda], 1909. (19×15 mm). Mellékletben közölte a *Magyar Nyomdászat* 1907. februári száma is, kétszeres méretben.
7. GONDOS 1908, i. m.
8. GONDOS 1908, i. m.
9. GONDOS 1908, i. m.
10. GONDOS 1908, i. m.
11. GONDOS 1908, i. m.
12. *Miskolczi Kereskedelmi és Iparkamara. A kamarai tagok választási eljárásának reformja. Melléklet az 1910. december 21-i ülés jegyzőkönyvéhez*. Miskolcz, Szelényi és társa, 1911. (20×21 mm)
13. *Illustrierter Führer durch Bad Pöstyén und Umgebung*, Pöstyén, [Gansel Lipót könyvnyomdája], 1910. (24×23 mm)
14. HIRSCHFELD Mór, *Segédkönyv a M. Kir. Posta-Távirda frankójegyek, értékcikkek és értéknyomtatványok rovincsolásához és megrendeléséhez*, Trencsén, [Körjegyzői nyomda], 1912. (34×28 mm)
15. SZABÓ László, *A modern ujságírás*, Budapest, Dick Manó kiadása, [Nap nyomda Rt.], 1916. (28×60 mm)